

Kisgyőri Roland

KISEBBSÉGI MAGYAROK A TÖRTÉNELEM SODRÁSÁBAN

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 508 oldal

Határozottan és minden elfogultságtól mentesen állítható, hogy hiánypótló kötetet vesz kezébe a Tisztelt Olvasó akkor, amikor felüti a Magyar Tudományos Akadémia és a Gondolat Kiadó közös munkáját. A mű ugyanis nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy átfogó igénytel, célzottan ábrázolja, a leglényegesebb elemeket kiemelve mutassa be a kisebbségi sorsba szorult, kényszerített magyar közösségek „rövid 20. századi”, majd azt követően napjainkig, azaz a 21. század elejéig terjedő időszakának történetét.

A „boldog békeidők” elmúlása a magyar etnikum életében is gyökeres változásokkal járt. Az első világháborús vereség, majd az ezt követő trianoni békediktátum nemcsak a Magyar Királyságot, a történeti Magyarországot döntötte romba, hanem a többségi magyar etnikum életterét is alapvetően megváltoztatta, erősen behatárolva annak jövőbeni érdekérvényesítési lehetőségeit. A magyar etnikum hozzávetőleg egyharmada nemzetállami többségből az új államok kisebbségévé vált. A merőben új helyzet, illetve átalakult körülmény- és feltételrendszer mellett végbement önszerveződés eredményeképp létrejött magyar népcsoportok története, sorsa és küzdelme áll a jelen munka középpontjában.

Az 1918–2007 közötti periódus korszakolása, hat nagyobb egységre bontása (1919–1921, 1921–1938, 1939–1944, 1944–1948, 1948–1989, 1989–2007) a történeti munkák bevett elrendezését mutatja. Fontos kiemelni azonban, hogy a mű kapcsán nem tanulmánykötetről, hanem az adott időszakok környező országokban élő kisebbségi magyar közösségeinek – alapvetően politika-, társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténeti dimenzióiban megrajzolt – időről időre gyökeres változásokban is tetten érhető történetét bemutató, szintetizáló jellegű feldolgozásáról beszélhetünk. Az összefoglaló, leíró jellegből következően az egyes témák tárgyalásakor nem a minden részletre kiterjedő elemzés, hanem a lényeglátás és a lényegre törekvő ábrázolási mód volt az elsődleges.

A 29 szerző összesen 69 „fejezetet”, egy-egy területi közösség sorsát érintő témát jegyez, melyet ezernél több korabeli fénykép, illetve több tucat térkép tesz még szemléletesebbé. Az etnikai korrajzokat egykorú forrásszemelvények, versek, próza- és visszaemlékezés-részletek, a leglényegesebb történéseket kiemelő kronológia, valamint a legfrissebb releváns publikációkat is felvonultató irodalomjegyzék színezi. A figyelmes olvasó – részben a szerzők meglehetősen nagy száma, továbbá az alkotók elképzelése szerint a különféle történelmi események és jelenségek sokrétűbb ábrázolása és megismertetése miatt is – a részkérdések és problémák tárgyalásakor átfedésekkel, párhuzamos értelmezésekkel is találkozhat. Ezek azonban nem zavarják a megértést, hanem – amennyiben valaki tankönyv jelleggel forgatja a kötetet – sokkal inkább az ismereteket bővíti, illetve a megismerést árnyalja. A szerkesztők nevesített szándéka szerint ugyanis alkotásukat elsősorban „alapismeretekkel” már rendelkező érdeklődők, egyetemisták, középiskolai történelemtanárok figyelmébe ajánlják, vagyis a kötetre nemcsak mint kisebbségtörténeti összefoglalóra, hanem mint egyfajta tan-, illetve szakirodalmi olvasókönyvre is tekintenek. E szándék határozottan tetten érhető a szövegek mellett található, a pontosabb megértést segítő fogalommagyarázatokban, értelmező szócikkekben is.

Bár az első ábrázolt korszak kiindulási dátuma 1918, bevezetésképpen – a nemzetközi változásokat kiemelve – természetesen szó esik az első világháború utolsó éveiről, a 20. századi magyar kisebbségi közösségek létrejöttét „eredményező” eseménysorról, nevezetesen a történelmi Magyarország felbomlását közvetlenül előidéző történésekről, elvekről és háttéregyezményekről. Az első kilenc, 1918 és 1921 közötti témát tárgyaló egységből mindenképpen kiemelendő, hogy a Trianont követően Csehszlovákiához került Kárpátaljáról, az anyaország és az új határokon túlra szakadt kisebbségek egymáshoz való viszonyáról, s egyben a magyar külpolitika céljainak megfogalmazásáról, illetve a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének kezdeti működéséről külön rész emlékezik meg.

A két világháború közötti korszak magyar kisebbségtörténeti vonatkozásait feldolgozó fejezet tizenhárom témája a környező országokban élő magyarság helyzetének, sorskérdéseinek, illetve ezen országok velük kapcsolatos politikájának ábrázolásán túl megkülönböztetett figyelmet szentel a hazai kormánypolitika kisebbségvédelmi, illetve revíziós tevékenységének, elképzeléseinek és eredményeinek, továbbá az utóállamok vonatkozó gazdaságpolitikai intézkedései bemutatásának. Az 1921 és 1938 közötti időszak ugyanakkor szélesebb összefüggéseiben is elemzésre kerül, külön „fejezet” foglalkozik ugyanis a kisebbségi magyar társadalom- és kultúratörténettel, valamint a téma európai kontextusba helyezésével.

A második világháború eseményeihez köthető kisebbségpolitikai kérdéseket tárgyaló újabb fő rész hat írása a revízió által nem érintett határon túli területek bemutatásán kívül külön kitér a visszacsatolt területeken élő magyar és más etnikumok beilleszkedésének főbb kérdéseire, illetve problémáira, a kárpátaljai autonómia kér-

déskörére. Kiemelendőnek tekinthető a burgenlandi magyar kisebbség harmadik birodalmi helyzetének korábban meglehetősen kevésbé exponált ábrázolása.

A negyedik – Sulyok Dezső szavaival élve „két éjszaka nappal nélkül” – vagyis diktatúrától diktatúráig (1944–1948) tartó korszak leírásában kiváló képet kapunk ennek a vészterhes, óriási veszteségekkel járó periódusnak a történéseiről. A nyolc szerző egy-egy rövid írásában remekül világítja meg a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai, kárpátaljai és ausztriai magyarság korábitól alapvetően eltérő, új helyzetét, de tájékozódhatunk a kisebbségi magyarok kérdésének alakulásáról is a második világháborút követő béke-előkészítő folyamat kapcsán. Két, más-más szempontból megközelített, összegző munka révén pedig képet alkothatunk e néhány, de a határon (innen és) túli magyar kisebbségek sorsa, jövőbeni élete szempontjából rendkívül meghatározó esztendő főbb történéseiről, a folyamatok mikéntjéről is.

A kommunista hatalomátvételtől a pártállami diktatúra összeomlásáig tartó, illetve a rendszerváltozástól a napjainkig terjedő periódus kisebbségi magyar történéseinek feldolgozása a kötet legrészletesebben kimunkált és feldolgozott részeihez tartozik, a maguk 14, illetve 19 rövid „fejezetével”. A többihez hasonlóan az 1989-ig tartó ötödik korszak is természetesen sorra veszi a környező országokban élő magyarok – Jugoszláviában tagköztársasági szintekre bontott – helyzetének változásait, érdekérvényesítési lehetőségeik alakulását, Magyarország és a határon túliak kapcsolatrendszerét. Teszi ezt azonban a korábitnál jóval szélesebb kitekintéssel, jelentősen bővebb kontextusba ágyazva. Átfogó jelleggel szól ennél fogva a kelet-közép-európai államok kisebbségi problémáiról, kiemelve a pártállami nemzetiségi politika általános érvényű aspektusait, illetve ezek változásait, különös tekintettel a Brezsnyev-doktrína és a szovjet etnikai politika hatásaira, továbbá a XX. pártkongresszus és az 1956-os magyar forradalom kelet-európai következményeire. Erőteljesebb hangsúlyt kap a gazdasági és a kulturális dimenzió – három rész is foglalkozik ezek magyar kisebbségi vonatkozásaival –, megjelennek ugyanakkor korábban nem, vagy kevésbé vizsgált kisebbségpolitikai színterek, így az egyházi, az oktatásügyi, továbbá a demográfiai dimenzió is, lehetővé téve a témakör még teljesebb összehasonlító elemzését.

Az utolsó nagy egység az 1989–2007 közötti periódust veszi górcső alá. Külön egységben kerülnek bemutatásra az 1989–91-es átmenet önszerveződési kísérletei és útkeresései, a budapesti magyar kormányzatok magyarságpolitikájának összefoglalása, illetve az ausztriai, romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai magyar közösségek helyzete. A velük történtek ábrázolását követően az előző időszaknál is hangsúlyosabb szerepet kap ugyanakkor a horvátországi és szlovéniai kérdéskör. A korábban vizsgált dimenziók közül a gazdasági ezúttal kimaradt, de az oktatási, demográfiai, illetve kulturális értelmezési tartomány mellé belép két új is, nevezetesen a kisebbségi jogi, mely a nemzetközi jogalkotás kisebbségi vetületeit tárgyalja, illetve a nyelvi, amely a magyar mint kisebbségi anyanyelv nyelvhasználati összefüggéseit írja le, 20. századi nyelvpolitika-történeti szempontokra is koncentrálván.

A kötet leíró részét öt olyan téma zárja, melyek minden szempontból nóvumnak számítanak a fentiekkel való összevetésben. Olyan diaszpóra-közösségek történetét mutatják ugyanis be, melyekről – vagy nagy részükről – ebben a formában nem, vagy alig szokott szó esni. Tárgyalásra kerül egy-egy rövid összefoglalás erejéig a Kárpát-medence, illetve távolabbi kitekintésben a világ magyar ajkú zsidó közössége, a moldvai csángók, a kárpát-medencei magyar nyelvű cigányok, valamint a Kárpát-medencén kívüli magyarok szórványközössége.

A kötet értékét, jelentőségét az is növeli, hogy a mellékletben válogatott magyar és idegen nyelvű bibliográfia található repertóriumokkal, lexikon- és adattárjegyzékekkel, helységnévtárakkal, népesedéstörténeti és statisztikai jegyzékekkel, különféle kronológiákkal, atlaszok és térképek jegyzékeivel, internetes adatbázisokkal. Szintén a válogatott bibliográfia részét alkotja a legfontosabb forráskiadványok és összefoglaló munkák listáján túl a (magyar) kisebbségekkel tágabb, vagyis világviszonylatban és szűkebb, azaz európai kitekintésben foglalkozó, illetve specifikusan az egyes környező országokra vonatkoztatott monográfiák és tanulmánykötetek jegyzéke.

A melléklet mindamelllett statisztikai táblázat-gyűjteménnyel, illetve számos színes térképpel is el van látva, melyek – a változásokat szemléltetve – kiválóan egészítik ki térben és időben is a kötet tényanyagát, hozzájárulva a részletesebb tájékozódáshoz, egyúttal lehetővé téve az elmélyültebb megismerést. Sajnálatos módon „A Kárpát-medence etnikumai 2001–2002-ben” elnevezésű térkép az akkori Jugoszlávia etnikai viszonyait nem tartalmazza, azonban a hibát – és ezzel a vajdasági állapotok változásának személtető megismerését – külön térképen néhány oldallal később pótolják.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet elérte célját, melyet alkotói kitűztek maguk elé. A magyar kisebbségi közösségek történetét folyamatukban, azonos standardok alapján, egymással összevethető formában (is) sikerrel ábrázolták. Valóban remek, megfelelően tagolt, kiválóan olvasható és hasznosan forgatható kézikönyv született, melynek szerzői – a meglehetősen érzékeny témák ellenére – szigorúan ragaszkodtak a tárgyilagos, részlehlajlásoktól mentes, elfogulatlan és közérthető hangnemhez.

Összefoglaló jellegű, a „*sine ira et studio*”-elvet végig következetesen szem előtt tartó műtől természetesen joggal várható el a tárgyilagos mérce, az elfogulatlan hangvétel. Hasonlóképp üdvözlendő a sérelmi jellegű történetírás „hagyományaitól” való elrugaszkodás, illetve az alkotók által deklarált „túlélési és érdekérvényesítő stratégiák” kiemelése, a „közép-európai összehasonlító társadalom- és nacionalizmustörténet látószögének” előtérbe helyezése is. Az „avatottabb” olvasónak azonban némely esetben hiányérzete támadhat, amennyiben egy-egy, a hazai és a külföldi szakirodalom által részletesebben exponált kérdésben határozottabb fogalmazást várt. Tény és való példának okáért, hogy a Népszövetség kisebbségvédelmi

rendszerét „számos kritika érte”, azonban az is köztudomású, hogy – különféle, részben a kötetben is jól körüljárt okok miatt ugyan, de – a beadványok és panaszok zöme orvosolatlanul maradt, a kisebbségi érdekérvényesítő jogok így „papíron maradtak”, a rendszer ennél fogva nem töltötte be (eredményesen) funkcióját.

A vázolt „hiányosságok” azonban semmit sem vonnak le a kötet értékéből, azok sokkal inkább a recenzor habitusából, témalátásából, illetve – például a térkép esetében – feltehetően nyomdahibából fakadnak.

A kötet az összehasonlító magyar kisebbségtörténet modern pionírjaként azonban nem csupán összefoglalja a határon túli magyarság eddigi történetét, de a figyelmes olvasó számára ennél sokkal többet nyújt. A kisebbségi magyar közösségek élete, kudarcai és sikerei az általuk levonható következtésekkel egyetemben kijelölhetik ugyanis egyfelől azt az utat, amelyen a 21. századi magyar etnikai közösségek az eredményes önkifejezés és hathatós önrendelkezés megvalósítása érdekében járhatnak; támpontokat, ösztönzést és motivációt adhatnak továbbá a témában részletesebben elmélyülni kívánó érdeklődő, a jövő kutatói számára. A történelem ugyanis, amennyiben tanít valamire, akkor arra bizonyosan, hogy melyek azok a hibák, viselkedési és megközelítési módok, melyek újbóli elkövetése, figyelmen kívül hagyása végzetes, jóvátehetetlen és visszavonhatatlan következményekkel járhat.